

Azərbaycan elmi jurnallarının beynəlxalq tələblərə uyğunluğu vəziyyətinin monitorinqi

Təhmasib Fətəliyev

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
tfataliyev@gmail.com

Xülasə- Məqalə Azərbaycan elmi jurnallarının beynəlxalq tələblərə cavab verməsi səviyyəsinin analizi, problemlərin aşkarlanması və aradan qaldırılması məsələlərinə həsr olunur. Bu məqsədlə monitorinqin təşkili və həyata keçirilməsi məsələlərinə baxılır, nəticələrin analizi verilir və problemin həlli yolları göstərilir.

Açar sözlər – beynəlxalq elmi bazalar, elmmetriya, elmi jurnalların monitorinqi

I. GİRİŞ

Elmi tədqiqatçıların, jurnalların və qurumların fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi, elmi biliklərin analizində bibliometrik göstəricilər və istinadlardan geniş istifadə olunur. Bu məlumatlar xüsusi istinad verilənləri bazasında toplanaraq təyinatına görə emal olunurlar. İstinad indeksi adlandırılan həmin analitik-informasiya sistemlərinin təyinatı, bibliometrik və elmmetrik tədqiqatlarda istifadəsi haqqında elmi ədəbiyyatda ətraflı məlumatlar vardır. Dünyada bu sahədə tanınmış mövcud sistemlərdən Thomson Reuters kompaniyasının Web of Science (WoS) [1] və Elsevier-in Scopus [2] bazalarını misal gətirmək olar. Onlar multidissiplinar elmi bazalar olaraq bütün elm sahələrini əhatə edirlər. Elmi cəmiyyətlərdə elmi və innovasiya nailiyyətləri haqqında operativ informasiyanın mənbəyi kimi tanınan elmi nəşrlər bu sistemlərin informasiya təminatını təşkil edir. Bu bazaların həcminin böyüklüyünü yalnız jurnallarının (kitab, monoqrafiya, konfrans materialları və s. haqqında məlumatlar verilmədən) sayı ilə müəyyən etmək olar. Belə ki, WoS-da 12000, ona nəzərən 5 dəfə cavan və 10 illik yaranma tarixi olan Scopus-da isə 21000 jurnal qeydiyyatdan keçmişdir.

Bazalarda təmsil olunan jurnallar haqqında məlumatlar elmi tədqiqatçının, jurnalın, qurumun və ölkənin qiymətləndirilməsi üçün lazım olan verilənləri özündə əks etdirir. Jurnalda dərc olunan məqalələrin müəllif xülasələri jurnalın tematikası və əhatə etdiyi elmi problemlər haqqında biliklər əldə etmək imkanı verir. Müəllif, təşkilat, istinad olunmuş ədəbiyyatlar və s. haqqında olan informasiya isə bibliometrik və elmmetrik tədqiqatlar üçün istifadə olunur.

Araşdırmalar göstərir ki, ingilis dilli olmayan ölkələrin jurnallarının bu bazalarda az sayda təmsil olması jurnalların və ümumiyyətlə, elmin səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədar olmayıb bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən asılıdır [3]:

1. Dil məhdudluğu. Bu bazalarda əsas etibarilə, ingilis dilində olan jurnallar emal edilir. Lakin Azərbaycanda nəşr olunan və elmi ictimaiyyət tərəfindən müəyyən nüfuzla malik

olan bir çox jurnalların belə bir imkanı olmadığından, onların həmin bazalara düşmək şansı aşağıdır.

2. İstinad indeksinə görə jurnalların seçilməsi. Bazalar, əsas etibarilə, impakt-faktoru nəzərə almaqla jurnalları öz siyahısına daxil edirlər. Məlumdur ki, impakt-faktor jurnalda çap olunan məqalələrə olunan istinadların sayı ilə müəyyən edilir. Dil faktoru burada da mühüm rol oynayır.

3. Azərbaycan jurnallarının səviyyəsi. Bazalara jurnalların seçilməsi bir sıra şərtlərdən asılıdır ki, bunlara da jurnalın keyfiyyəti, onun dünya standartlarına cavab verməsi, çapının müntəzəmliyi, məqalədə bibliografik məlumatın olması və s. aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan elmi nəşrləri bu sahədə hələ ki, xarici aparıcı jurnallardan çox geri qalır.

4. Müxtəlif sahələr üzrə elmin inkişaf xüsusiyyətləri. Elə elmi istiqamətlər mövcuddur ki, onların geniş inkişafı ancaq hər hansı bir ölkə və ya region daxilində lokal (məhdud) formada baş verir. Bu tendensiya ən çox ictimai və humanitar elm sahələrinə aiddir. Ona görə də xarici ölkə alimləri bu elmi sahələrdə nəşr olunan məqalələrə təbiət elmləri sahələrinə nisbətən çox az istinad edirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu tip problemlərlə nəinki Azərbaycan, eyni zamanda digər qeyri-İngilis dilli ölkələr də qarşılaşırlar.

Qeyd olunanlar araşdırılan problemin aktuallığını bir daha təsdiq edir.

Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının (AR) elm, təhsil müəssisə və təşkilatlarında bu və ya digər elm sahələrini əhatə edən çoxlu sayda elmi nəşrlər vardır. Həmin nəşrlər ölkə miqyasında elmi informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsində, elmi nəticələrin geniş ictimaiyyətə çatdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan nəşr olunan jurnalların beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və beynəlxalq nüfuzlu bazalarda təmsilçiliyinin təmin edilməsi həlli zəruri olan məsələlərdəndir.

II. BEYNƏLXALQ ELMİ BAZALARIN TƏLƏBLƏRİNİN ANALIZI

Elmi jurnalların beynəlxalq elmi bazalara daxil edilməsi üçün redaksiya və nəşriyyatların həmin sistemlərin qəbul etdiyi seçilmə kriteriyalarına əməl etməsi tələb olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu bazaların tələblərinin əksəriyyəti elmi nəşrlərin beynəlxalq standartlarına uyğundur və bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənmir. Ona görə də respublikada nəşr olunan elmi jurnalların səviyyəsinin qaldırılması və beynəlxalq bazalarda təmsilçiliyinə dəstək məqsədi ilə əsas tələblərə nəzər salmaq.

Scopus -un jurnallara minimal tələbləri aşağıdakılardır [4]:

- dərc olunan məqalə rəydən keçməlidir;
 - jurnal müntəzəm əsaslarla nəşr olunmalı, yəni periodik olmalı və İSSN Beynəlxalq Mərkəzində qeydiyyatdan keçməlidir (İSSN kodu olmalıdır);
- jurnalda hər məqalənin ingilis dilində müəllif xülasəsi (referatı) olmalıdır;
- məqalələrin ədəbiyyat siyahısı Roman (latın) əlifbası ilə yazılmalıdır;
- elmi etikaya riayət edilməsi haqqında jurnalın saytında məlumat olmalıdır.

Qeyd olunmuş minimal tələblərin ödənilməsi təsdiq olunduğu halda jurnal ekspertizaya buraxılır. Jurnalın ekspertizaya təqdim olunmasına qədər (“released for review”) Elsevier-in (Scopus Team) əməkdaşları tərəfindən bir sıra hazırlıq işləri görülür. Həmin işlər çərçivəsində 5 minimal tələbin ödənilməsi təsdiq olunduğu halda jurnal qeydiyyatdan keçirilir və STEP (Source Titles Evaluation Platform) platforması vasitəsilə ekspertizaya təqdim olunur. Beləliklə, jurnal əvvəlcə Scopus Team əməkdaşları tərəfindən müəyyən parametrlər üzrə, sonra isə bu hazırlanmış məlumatlar əsasında müstəqil ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilir.

Scopus-un ekspert sistemi STEP-də qiymətləndirmə 13 seçim meyarı əsasında aparılır [5]. Bu meyarlar jurnalın siyasəti, məzmunu, tanınan olması (Journal Standing), müntəzəmliyi və onlayn əlyətənliyi kimi 5 kateqoriyaya bölünür.

Birinci kateqoriyaya jurnalın inandırıcı siyasəti, rəy verilmənin növü, redaksiya şurası üzvlərinin və müəlliflərin beynəlxalq müxtəlifliyi meyarları aiddir.

İkinci kateqoriya bilik sahəsinə elmi töhfə, referatın aydın olması, keyfiyyət və elan edilmiş məqsəd və həcmə riayət və məqalələrin oxunaqlığı meyarlarını cəmləşdirir.

Üçüncü kateqoriyaya Scopus-da jurnalın məqalələrinə istinadlar, redaktorların tanınan olması meyarları daxildir.

Dördüncü kateqoriya nəşrin qrafikinə riayət edilməsi meyarını birləşdirir.

Nəhayət, axırıncı kateqoriya isə jurnalın veb sahifəsinin ingilis dilində əlyətənli olması və saytın keyfiyyətli olması meyarları aiddir.

Ekspertlərin qiymətləndirməsi 10-ballıq şkala üzrə aparılır: 0-5,9 bal- inkar edilir, 6-7,9 bal- ekspertin istəyi ilə şərti (bir ildən sonra jurnalın göstəriciləri yoxlanıla bilər) və 8-10 bal- qeyri-şərti qəbul olunur.

III. MONİTORİNQIN TƏŞKİLİ VƏ NƏTİCƏLƏRİN TƏHLİLİ

Monitorinq AR Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının (AAK) dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlər siyahısına daxil olan jurnallar əsasında aparılmışdır. AAK-ın “AR-də dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlər qarşısında qoyulan tələblər” [6] və beynəlxalq bazaların tələbləri müqayisəli surətdə araşdırılmış və onların əsas etibarilə üst-üstə düşməsi müəyyənləşdirilmişdir. AAK-ın tələblərini aşağıda göstərilmiş 5 qrupa ayırmaq olar:

- Təsisçiyə irəli sürülən tələblər;
- Nəşrin tərtibatına irəli sürülən tələblər;

- Qeydiyyat tələbləri;
- Nəşrin və məqalələrin format və struktur tələbləri;
- Nəşrin və məqalələrin məzmununa irəli sürülən tələblər.

Elmi jurnalların həmin tələblərə cavab vermə vəziyyətinin öyrənilməsi məqsədi ilə keçirilən monitorinqin təşkili üçün aparılmış araşdırmalar nəticəsində aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

- Mövcud 36 tələbdən 25-i ilkin mərhələdə yoxlanıla bilər;
- Digər 11 tələb isə ekspert qiymətləndirməsi tələb edir.

Yoxlanıla bilən 25 tələb monitorinq üçün hazırlanmış xüsusi formada 21 kateqoriya üzrə birləşdirilmişdir. İlkin mərhələdə AMEA-nın təsisçiliyi ilə nəşr olunan jurnalların monitorinqi tam həyata keçirilmişdir. Digər qurumların təsisçiliyi ilə nəşr olunan jurnalların monitorinqi isə ilkin olaraq Azərbaycan Milli Kitabxanası və AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası fonduna daxil olan jurnallar əsasında aparılır. Monitorinq nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, jurnalların demək olar ki, heç biri monitorinq üçün nəzərdə tutulmuş tələblərə tam cavab vermir. Məsələn, monitorinqi aparılmış 102 jurnal üçün ən çox və ən az ödənilən tələblərin statistikasına nəzər salaq:

a) Ən çox ödənilən tələblər:

- Təsisçisi və ya təsisçilərin aydın şəkildə qeyd olunması – 99%;
- Jurnalda redaksiya heyəti haqqında məlumatın olması – 98%;
- Redaksiyanın poçt ünvanı, telefon nömrəsi, elektron poçt ünvanının qeyd olunması – 97%;
- Məqalələrin Times New Roman-12 şrifti ilə 1 intervalla çap olunması – 97%;
- 3 dildə xülasənin olması – 96%.

b) Ən az ödənilən tələblər:

- Jurnalın E-ISSN kodunun olması – 1,5%;
- Jurnalın beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləndirmə sistemlərindən ən azı birinə daxil olması – 7,5%;
- Məqalənin sonunda elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. verilməsi – 17%;
- Məqalənin redaksiyaya daxil olma və çapa qəbul olunma tarixlərinin göstərilməsi – 18%.

Scopus -un jurnallara qoyduğu minimal tələblər tam olaraq demək olar ki, heç bir jurnal tərəfindən tam ödənilmir.

Monitorinq hal-hazırda davam etdirilir. Toplanmış məlumatların monitorinq üçün xüsusi layihəndirilən informasiya-analitik sistemində emalı planlaşdırılır.

IV. PROBLEMIN HƏLLİ

Monitorinqin ilkin mərhələsində aşkarlanmış problemlərin həlli üçün aşağıdakı təxirəsalınmaz kompleks məsələlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

- Resenziya, məqalə və xülasələrin keyfiyyətinin artırılması üçün təlimlər keçirilməsi;
- Ölkənin digər elmi qurumlarında çalışan mütəxəssislər və xarici alimlər dəvət olunmaqla redaksiya heyətinin tərkibi genişləndirilməsi;

- Beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində xarici alimlər cəlb edilməklə məqalə müəlliflərinin coğrafiyası genişləndirilməli;
- Jurnal beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalı;
- Jurnalın saytı hazırlanmalı;
- Elmi etikaya ciddi riayət olunmalı;
- Bazada jurnalların tam mətni yerləşdirilməli;
- Təcrübəli mütəxəssisləri cəlb etməklə seminarlar, konfranslar, jurnalların məsul redaktorları, müəlliflər üçün təlimlər keçirilməli, jurnalın qeydiyyat, redaksiya heyəti üzvlərinin seçilmə qaydaları, məqalənin tərtibatı, elmi etika və s. məsələlər müzakirə olunmalı və təcrübə mübadiləsi aparılmalıdır.

Əlbəttə ki, bunlarla yanaşı məqalələrin elmi keyfiyyətinin beynəlxalq səviyyəyə qaldırılması öndə duran əsas şərtidir.

V. NƏTİCƏ

Beləliklə, milli elmi jurnalların, tədqiqatçıların və qurumların elmi fəaliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi, onların elmi məhsuldarlığının müqayisəli təhlili üçün jurnalların beynəlxalq elmi bazalarda təmsil olunması vacibdir. Respublikada elmi qurumların təsisçiliyi ilə nəşr olunan jurnalların beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədi ilə aparılmış monitorinqin ilkin nəticəsində aşkarlanmış problemlər jurnallar qarşısında təxirəsalınmaz vəzifələr qoyur.

Belə ki, onların müasir dövrdə varlığı və inkişafı üçün beynəlxalq bazaların tələblərinə uyğunlaşdırılması istiqamətində ardıcıl işlər aparılmalı və ilkin mərhələdə həmin bazalarda təmsilçiliyi üçün minimal tələblər təmin olunmalıdır.

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir.
Qrant № EIF-RİTN-MQM-2/İKT-2-2013-7(13)-29/17/1

ƏDƏBİYYAT

- [1] <http://thomsonreuters.com/thomson-reuters-web-of-science>
- [2] www.elsevier.com/online-tools/scopus
- [3] R.M.Algulyev, R.M.Aligulyev, T.Kh.Fataliyev, R.Sh.Hasanova. On Necessity of the Azerbaijan Citation Index (AzCI) // PCI'2012. 4th International Conference on “Problems of Cybernetics and Informatics”, vol.I, 12-14 September, 2012, Baku, Azerbaijan, pp.82-85
- [4] <http://suggestor.step.scopus.com/index.cfm>
- [5] www.elsevier.com/online-tools/scopus/content-overview#content-policy-and-selection
- [6] www.aak.gov.az/journals/journals.php